

ГОЛОС УКРАЇНИ

Влада — Радам!

Газета Верховної Ради України ♦ № 226 ♦ П'ятниця, 22 листопада 1991 року ♦ Ціна 15 коп.

(Передплатникам — в коп.)

1866

1991

«Я БУВ І ЗОСТАЮСЯ Я ДАЛІ ФЕДЕРАЛІСТОМ.
ТІЛЬКИ — МАЮЧИ НА МЕТІ ЗАВСІДИ, ЯК КІНЦЕВУ
МЕТУ, ФЕДЕРАЦІЮ СВІТОВУ...»

М. Грушевський

**СПЕЦІАЛЬНИЙ
ВИПУСК
ГАЗЕТИ
ПРИСВЯЧЕНО
125-РІЧЧЮ
ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ
МИХАЙЛА
СЕРГІЙОВИЧА
ГРУШЕВСЬКОГО**

3

МИ ПОВИННІ ЧАСТІШЕ ЗАГЛЯДАТИ В ПРАЦІ ГРУШЕВСЬКОГО, ВСЛУХАТИСЯ В ЙОГО ПРОРОЧІ СЛОВА, ПАМ'ЯТАТИ, ЩО ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ НЕ МОЖУТЬ ВІДБУТИСЯ ЗА ОДИН ДЕНЬ ЧИ МІСЯЦЬ. НАС ЧЕКАЄ ДОВГА І ВАЖКА ПРАЦЯ.

4

ПРОПОНУЄМО ЧИТАЧАМ МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ПРО ОСТАННІЙ ТИЖДЕНЬ РОБОТИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ЯКА В ТІ НАПРУЖЕНІ ДНІ ПРОГОЛОСИЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ПЕРШИМ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

5

8

У зв'язі невеличкої сенсотно-політичного відділу Аграрного Грушевських листів: «Протягом 8—9 днів мене без перерви допитували, а не мав змоги перелопити. Кілька разів до мене застосовували інсценування розстрілу».

22 листопада 1991 року. № 226

POPE JOHN

ла, приблиз-
На початку
дня до бу-
льної Ради.
я сівовими
ув загін ні-
понад 50
оточили бу-
льної Ради і
ходи й вихо-
стрільців без
з варті.

саме в цей
представник
ес, противник
і співробітни-
Коли його
уважав, хтось
засідань і
уважав до Гру-
сидів у кріс-
а потім щось
у на вухо.

кор Київсько-

Після Київської Русі Україна втретє за свою історію проголосила Незалежність: вперше це було по Хмельниччині, потім — після жовтневого перевороту в Петрограді й оголошення війни більшовиками й нарешті — після серпневого путчу в Москві й розвалу СРСР.

Друге проголошення пов'язане з Центральною Радою, коли холодним осіннім днем 9 листопада (ст.ст.) 1917 року голова Центральної Ради Михайло Грушевський урочисто на багатотисячному майдані в Софіївському майдані Києва проголосив 3-м Універсалом на чотири сторони світу народження нової держави — Української Народної Республіки. Через два місяці, 22 січня 1918 року, молода українська держава 4-м Універсалом заявила про свою повну незалежність від Росії і вибрала замість північної, російської, нову політичну орієнтацію на країни Західної Європи. Першою Україну визнала Франція. Довірічі грамоти посла прем'єрові українського уряду В. Винниченкові вручав генерал Табуї. Наступною була Англія. Потім одночас-

но Україну визнали Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія. Налаштовувалися дипломатичні відносини з Румунією, Ватиканом, США та іншими країнами.

Та, піднявшись з колін, український народ тоді не зміг втриматися на ногах — національну справу заступили класові інтереси. Не зберігши Центральної Ради — маяк національного життя — український народ змушений був знову блукати доріжками історії за блудними вогнями святаку опереткової держави Скоропадського, котім — ефемерної Директорії й, накінець, сімдесят довгих років — за промосковськими більшовиками, які очолювали уряди Української Радянської Соціалістичної Республіки.

За страшим тижнем завжди приходить Великдень — свято оновлення й воскресіння. Прийшов Великдень і на Україну. Сходять зі своєї Голгофи український народ, 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР проголосила Декларацію про державний суверенітет України.

24 серпня 1991 року Республіка Україна оголосила світові про свою незалежність від колишнього Радянського Союзу. Немає сумнівів, що 1 грудня на всенародному референдумі український народ, навчений гірким досвідом, вибрав мудрий, широкий шлях національного будівництва, вибрав собі гідного Президента.

Сьогодні Михайло Грушевський повертається до свого народу. Рішенням Київської Ради одну з кращих вулиць Києва, де розміщені державні установи України — Верховна Рада і Кабінет міністрів, названо ім'ям Михайла Грушевського; незабаром буде створено музей сім'ї Грушевських та відновлено експозиції в будинку Центральної Ради на вул. Володимирській, де проросло зерно української державності.

Пропонуємо читачам маловідомі сторінки історії про останній тиждень роботи Центральної Ради, яка в ті напружені дні проголосила Михайла Грушевського першим Президентом Української Народної Республіки.

данта негайно усунуто з посади. Фельдмаршал Ейхгорк виправить прикру помилку і дасть писемові вибачення голові парламенту Грушевському та голові уряду Голубовичу. Стосовно затриманих українських урядовців буде проведено справедливе судове розслідування. Пізніше полковник Коновалець згадував, що під час його виступу президент Грушевський та прем'єр Голубович були пригнічені й децю розгублені. На його запитання, що робити із збройною охороною приміщення Центральної Ради та уряду, він чіткої відповіді не одержав. Було сказано тримати зв'язок через секретаря військового міністра та ще раз звернутися за поясненням до німецьких властей.

ЩЕ ОДИН ГЕТЬМАН

У цей час, коли Грушевський вів останнє засідання Центральної Ради, недалеко

ської На-
Тепер же
стояли р
го малор
та агенти
що пильн
бою на ч
не цими
як вулиц
всієї ваг
Україна,
як — Це
ла за бл
Михай
стна
Ради та
квітня з
щення
Після г
падського
кілька с
приміщен
ді, але
пільно ві
шались
ральної
но. Тому
ночі 30
та ті чл
шилися

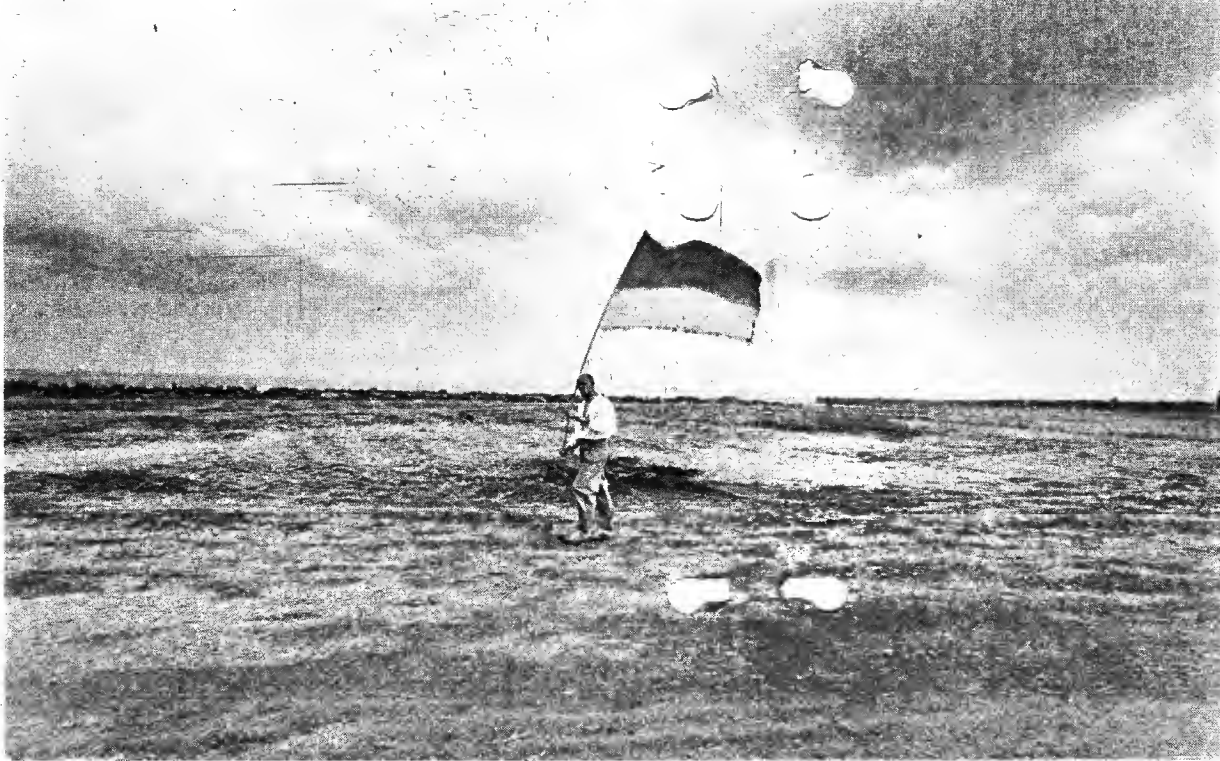
ДНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

промовчав. За
він попередив
ого час вчир-
ідреагував і
говорити. Гру-
попередив
той не змов-

до залу ввій-
офіцер і гру-
імецьких сол-
направив на
істолеет і ско-
анною російсь-
ишем герман-
ства прика-
руки вверх». —
ками «Руки
ушли зал і на-
на присутніх.
в залі, за ви-
ського, підня-
отий Гру-
відводяться з
уного, заявив,
голова зборів і
ера до поряд-
Української
Ради я протес-
соромного на-
ого командуван-
Український
таній?» —
ний офіцер.
азвав себе. У
ер заявив: «Я
порядкаю».

зал увійшло
імецьких офі-
них пояснив,
іштувати мі-
справ Тка-
міністерст-
справ Лю-
ського міні-
го, міністра
а Ковалевсь-
ора адмініст-
ного депар-
ського. «Пока-
— звернувся
ушевського. —
ти вільні й не-
відлучені до-
ський відпо-
тих осіб він тут
були лише Лю-
ський. Вони
своїх місць і
офіцерів. Їх тут
ути й вивели

ний офіцер ска-
мовою друго-
одібрати в усіх
хто не від-
ростріляти.
знову запро-
явши, що ні-
пустимий у за-
ту. Коли кілька
менту й уряду

віддали свої револьвери, старший офіцер дозволив всім опустити руки. Німці, порадившись між собою, заявили, що трусу в парламенті не буде, але всі мають перейти в інше приміщення. Після цього німці почали по одному випускати членів Центральної Ради й записувати їх. За дверима всіх обшукували, чи нема зброї, та пропускати в сусідню кімнату. Через якийсь час Грушевський залишився в залі сам, його не чіпали.

Близько п'ятої години обшук у всьому будинку Центральної Ради було закінчено, після чого всіх членів Ради, уряду й випадкових присутніх відпустили додому. Інші члени уряду, яких не виявилось в залі, були заарештовані вдома. Замість міністра внутрішніх справ Ткаченка, якого не застали, арештували його дружину. Зробивши трус Центральної Ради й арештувавши там усього двох членів уряду, німецький військовий загін не-

сподівано пішов, як і прийшов, і на варті Центральної Ради знову стали січові стрільці. Ніби нічого й не було.

Вістка про появу в українському парламенті німецького військового загону й арешт кількох міністрів облетіла Київ. Ніхто не міг пояснити цей незрозумілий чинник німців, що порушували усі норми міжнародного права про недоторканість парламентарії.

Все було загадкою. Ввечері в приміщенні Центральної Ради без усяких перешкод почалися бурхливі засідання її партійних фракцій. Отже, це не був розгон.

Наступного дня, в понеділок 29 квітня, члени Центральної Ради та уряду зібралися на своє чергове засідання, щоб продовжити роботу над законопроектами та обговорити вчорашній інцидент у парламенті. Відкривши засідання серед сторожкої тиші, М. Грушевський повідомив присутніх, що по-

дав протест німецький військовий загін і одержав вибачення за вчорашній інцидент. Німці повернули також вилучені папери, хоча й не всі.

Центральна Рада почала працювати, ніби нічого й не сталося, повністю втрапивши відчуття реальності й пезбеки, що нависла над нею. Спочатку, як і планувалося в суботу, було розглянуто, а потім і ратифіковано основний закон Української Народної Республіки — Конституцію. Після цього законодавці розглянули закон про землю і прийняли його з тими доповненнями, які вимагали хлібороби-демократи, що підтримували політику Центральної Ради про соціалізацію землі. Саме ці хлібороби-демократи, відоремившись на з'їзді від хліборобів-землевласників в окремий з'їзд, виступили на захист Центральної Ради, але їхні сили були занадто слабкі. Зрештою, на цьому останньому засіданні Централь-

ної Ради парламентарії обрали Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки, хоча в прийнятій щойно Конституції на посаді президента спеціально не наголошувалося.

Згодом парламентарії знову повернулися до вчорашнього інциденту. Для посилення охорони українського парламенту до приміщення Центральної Ради прибув загін січових стрільців на чолі з Е. Коновальцем, який перед цим був у німецького командування. Виступаючи перед парламентаріями, Коновалець передав вибачення німецької влади, яка заперечила, що не було ніякого перевороту, а мала місце лише прикра помилка виконавчих органів, що одержали наказ арештувати кількох українських урядовців, які, за даними німців, підбурювали українське населення проти німецької влади і є членами антинімецького «Союзу порятунку України». Винного в інциденті німецького комен-

в приміщенні старого цирку розпочав свою роботу з'їзд хліборобів — землевласників. Його охороняло близько 500 озброєних російських офіцерів, яких на той час багато збіглося до Києва в надії знайти порятунком від більшовиків, що господарювали в Росії. Настроїні загальному вороже щодо своїх українських господарів, офіцери були на стороні російських шовіністів. Пізнаючи на вулиці М. Грушевського, якого Росія знала як «відомого мажентця», ці люди кидали на нього ворожі погляди й погрозували йому. З'їзд відкрився об 11-й годині, незабаром він розпався на дві частини. Дрібні землевласники-селяни організували свій окремий з'їзд «хліборобів-демократів». Причиною розколу послужило те, що до президії з'їзду ввійшли самі помішники, які не визнавали законів Центральної Ради, з чим дрібні власники-селяни погодитися не могли. Отже, почали одночасно працювати два селянських з'їзди — великих і дрібних землевласників, які виступали відповідно проти земельного закону Центральної Ради про соціалізацію землі, і навпаки — підтримували цей закон.

На терезах історії переважив перший з'їзд. Близько 4-ї години дня містом поповзли чутки, що на з'їзді хліборобів-землевласників обрано генерала Павла Скоропадського гетьманом України, а Центральну Раду постановлено розпустити. Після цього учасники з'їзду вийшли з цирку й пішли процесією на Софіївський майдан. Незабаром туди приїхав генерал Скоропадський. Натопт витав його вигуками: «Ура! Хай живе гетьман України!». Із Скоропадським приїхали помішники і група російських вищих офіцерів. Гетьманування почалося з молебня. З церкви виїхали попи і «хлібороби-власники» з іконами і під передзвін святої Софії проспівали величальну «Многая лета» Павлу Скоропадському, що очолює «Українську державу». Новоспеченого самозваного гетьмана «всвітлили» на тому самому історичному майдані, де нещодавно народ вітав проголошення волі й незалежності від Росії, створення Україн-

січових приміщенні
дні й пер
казарм
ського в
ральної
Більш
не зби
приниш
квітня в
ший рос
тований
моту ко
народу»
на всея
ропадск
місцями
слова: «
объявля
раины...
Малая
мельни
щого чи
Права ч
как осн
визнач
в полио
манська
колювал
рот, що

Гру-
від
стати
Дві
Централ
Скоропа
ли одна
влада б
них вла
боці гет
ло, що п
рез голо
лістични
вправо,
такої ст
ти учас
кабінеті
нім зіб
буду усі
було у
звернут
ного, як
Людськ
щоб ви
повиоту
свої рук
диктатор
якесь и
нальну
раїну, ч
кігіт «
Для
Грушев
Сурови
зод зга
лася ш
Він пер
ких наз
ли січ
дом са
відразу

22 листопада 1991 року. № 226.

З п'єстих ів. Фраппа про М. Грушевського. — і. Фраппо.
Зібрання творів в 50-ти томах.— К., 1983.

а) Виручив мене, спасибі йому, професор Грушевський, давши будівничому своїх 1000 гульденів (т. 50, с. 188).

б) Професор Грушевський актократ, деспот — це перший закид, настільки нееловний, нескінченні і гнусний. Заставив адміністрацію Товариства в пошук патріархальним безладді, проф. Грушевський мусив заглядати у всі найменші деталі, сварились з директором друкарні, заглядати в бухгалтерію, в редакції паперу, в укладення балансів, усім він вносив замітку вживальності, бистрий розум і дисципліну — і робив собі ворогів...

Докола проф. Грушевського лишлася тільки невеличка купка людей, що віддали цілу свою екзистенцію праці в Товаристві, присягали йому свої сили, весь час, — се Гнатюк, Томашівський і я. Іх і назвали клікою, або фамілією Грушевського... Я відступив від всякого товариського життя, нікуди не зеходжу, ні у кого не бувую, крім дому Грушевського, хоча сюди мене найчастіше ведуть справн Товариства або наукової роботи.

Франко в першому листі згадує про фінансову підтримку Грушевським, листи Франко будували заласку хату. В другому листі мова йде про захист Франком Грушевського від безліцедівних зануучень його членами Наукового товариства імені Шевченка, а прагненті до елелі, деспотизм! і при-
сильності.

Спогад про Грушевського члена Української Центральної Ради СЕВРЮКА

Щойно після підписання Брестського договору українські дипломати діяли за заохочення Києва більшовиками. Німці з огляду на це не вважали за потрібне відкрити в Люблінському формально звернутися до німецького народу за німцями допомогою. Проникливість і Сестра Віда, Люблінський «дружний» міський коханий на Україну. Слід креслити, що перед укладанням миру це питання набуло великого значення між німецькими делегатами, не мавало воно і під час цього перебування в Києві щоприходу несебидно. У наступні дні в Брюсселі Грушевський у зацікавленні вважав деє між Сарниани

Грушевський розраховував на првбути українських, а не німецьких військ. Поодиноким вогню нестуги німців зашкодило його знаєнацька. Про це свідчать уривок з мемуарів Сєврюка, а якому описана зустріч з професором Грушевським.

«Перед 9 лютого (за новим стилем), наскільки я пам'ятаю, жоден з членів Української делегації й словом не обмовився про можливість

Член Центральної Ради Войнаренко пригадає швиу нартки проголошенна Грушевським IV Універсалю, копк Українсьм Народнм Республіка завадла про свою повну незалежність від Росії.

[illegible]

ВІДОМІЙ І НЕЗНАНИЙ

Спогади Ю. Сірого про М. Грушевського: Лекція, 4 жовт. 1923 р. та 17 жовт. 1928 р.

Буду його (Грушевським) **Дятл** самвірником у технічному перекладі праці [3] національно-культурного відродження України, живучи ціл роки з ним під одним дахом, будчи сайдом його **його** козальським **його** мови, що не зустріча на своєму життєвому шляху такої людини, як Грушевський. День його праці, день його життя справді був внеском певної цінності в скрапіння нашої нації, і це не тільки в останні роки його життя.

Сміло можна сказати, що найбільш популярною особою в той час був М. Грушеаський не тільки як голова Центральної Ради, а й як особа: професор, дослідник, автор монументального твору й цілого ряду статей. Сам зовнішній англад ще не став пою балерою, а разом з тим

Коли він з'являвся на всеукраїнські з'їзди з привітанням від Центральної Ради, йому завжди робили овацію й обирали почесним головою.

Спокойно, але авторитетно керував він засіданнями Ради, там що вони проходили в повному порядку, навіть пленарні засідання Великої Ради, в яких брало участь близько 700 душ, а часом більше, і серед членів яких було багато осіб, що не звикли до таких зборів. Як учасник, міг засвідчити, що на засіданнях Центральної Ради був такий порядок, яким ні за яких умов не можна було завадити похвалити заклад парламенту. Я не

«ТІЛЬКИ ТОДІ, ЯК
ДЕРЖАВА,
ГРОМАДА...
СТАНЕ
НАЙВИЩИМ
І НАЙБІЛЬШИМ
ЩАСТЯМ ДЛЯ
КОЖНОГО
УКРАЇНСЬКОГО
ГРОМАДЯНИНА
ПО ШИРОСТІ
І ПО СОВІСТІ, —
ТОДІ ТІЛЬКИ
ЗБУДУЄТЬСЯ
ВЕЛИКА
УКРАЇНА,
І УКРАЇНСЬКИЙ
НАРІД ЗМОЖЕ
СКАЗАТИ
ПЕРЕД СВІТОМ,
ЩО ВІН
ПОСЛУЖИВ
ЗАГАЛЬНОМУ
ДІЛУ ДІЛСТВА».

пригадую, щоб хтось із членів Ради в запалі полеміки дозволив собі грубий або образливий вираз, я не пригадую, щоб якась незадоволена група перебивала криком промовця, як це трапляється в парламентах; не пригадую випадку парламентської обструкції.

Далекю важливішого функцією М. Грушевського, як голови Центральної Ради, було посередництво між опреними партіями. Український парламент в Центральній Раді представляли різні соціаль-демократи, соціал-революціонери, соціал-федералісти, соціал-самостійники, селянська спілка, трудовая партія та група безпартійних. Розходження між ними щодо діяльності Центральної Ради та її впливу на все, що таке треба було зі розходження якось поладати. Тут Грушевський виступав у ролі посередника, і що ця його чинність була успішною, видно вже хоч би того, що він впроваджував у дію свої проєкти, котрі Універсали, такі багаті змістом, і що за всі ці Універсали голосували

однодушно всі українці, — члени Ради. А скільки ще було прийнято законів і окремих постанов!

М. Грушеаский, як переконаний і послідовний демократ, не намагався бути «вождем» або «диктатором», що не раз прямують до своєї мети шляхом обману й терору. У згоді з іншими членами Центральної Ради він ішов разом з українським народом до здійснення його національних і соціальних прагнень.

Ось уже минуло майже 50 літ, а М. Грушевський стоїть передо мною як живий, завжди бадьорий, повновисміяний. Таким він був аж до приходу армії Муравйова під Київ. Аж нолі стало ясно, що сили більшовицькі значно переважали наші, що доведеться залишити Київ, — в очак його перестали грати іскорки. «Погані справи, товаришу!» — зустрів він мене з сумним виразом обличчя. Це вже був не той Михайло Сергієвич!

БОРИС МАРТОС.

Борис МАРТОС.

Повернувшись до Києва з німецьким айськом, Грушевський не шукав зі своїми локровителями спільної мови, виступав проти втручання непрошених гостей у внутрішні справи України, що не подобалося німцям. Член Центральної Ради Дорошенко про ці стосунки згадує так:

— Загалом офіційні українські кола приймали німців дуже просекодно, рідше їх окупували, ніж союзників. Ніхто не прагнув до зв'язання дружок із зв'язків обміну інформацією. Вступавши у Київ, столицю України, німці гадали, що матимуть справу з українцями, але, за винятком українських установ, ніде їх ні нехотіли. Тим часом російські, єврейські й польські кола робили все можливе, щоб зійтись з німцями... Неважко уявити, якою була ця інформація про Україну та її молодшу державу. Наданнямця суєтність і безцеремонність зв'язатъ державотворчій області контакти Грушевського — а в яв загрозі з 1904 року — і саме ці його риси визначали тоєвність зв'язків українського суспільства з німцями від моменту їхньої першої появи в Києві. Та ж саме можна сказати і про українських цивільних громадян, військових, представників урядових та інших офіційних кіл. Жодних приємностей і зблизь, окрім суто офіційних справ. Тим часом неукраїнське київське «товариство» діяло у зворотному напрямі і «працювало на них», як тільки могло.

СПОГАДИ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ПРО ГРУШЕВСЬКОГО

М. С. Грушевський... вихованець Київського університету — учень професора Антоновича — найвидатіший український історик, людина величезної ерудиції. До революції він був українським професором у Львові в австрійському університеті і поставив там кафедру історії дуже високо. Він створив цілу школу учнів і високо поставив наукове товариство імені Шевченка, що було центром наукової роботи в межах населеної українщини території.

Приїхавши до Києва (йдеться про часи гетьмана Скоропадського — ред.), я швидко домовився з Василеюком М. П. і був дуже захоплений можливістю створити Українську Академію наук.

У цей час М. С. Грушевський передав мене через свого брата О. С. Грушевського, що він хоче з мною побачитися, щоб поговорити про Українську академію, але що він ховається, нікуди не виходить і просить мене прийти до нього.

Ми стояли з ним на протилежних точках зору. Михайло Сергійович виходив із структури західноєвропейських академій і з прекрасного поставленого ним Товариства Імени Шевченка у Львові (тепер філіал Української Академії), у якому в зв'язку з його, університетською семінарією прекрасно було поставлене українознавство.

Але, що я вважав не менш важливим, Тодаристові імені Шевченка зовсім не було пригоссоване до роботи в галузі інших дисциплін — математики, природознавства і прикладних наук.

мо. Він говорив мені: «Ви знаєте, що у нас звраз нема достатньо вчених фахівців українців поза межами українознавства. І отже, ми повинні звернутися до росія. Мніше ще багато часу, поки будуть у нас ці фахівці».

Я стояв як і інші тоді зорі. Я був з ним згоден, але думаю, що треба створити кафедру в лабораторії, які, може, перший час будуть зайняті росіянами, але дуже скоро це само собою зміниться, оскільки академіки вибираються. Важливо створити сильний центр для наукових досліджень українського народу (його історії). Його мови, природи України.

Звичайно, треба вести ці дослідження не за національним принципом, а в найширшому загальнонаціональному масштабі. Дуже скоро висунуться місцеві сили.

Але сама Українська Академія наук була побудована на зразок С-Петербурзької Академії наук з лабораторіями, інститутами і т. інше, і, як ми бачимо тепер, мій прогноз був правильний. Українці на цих кафедрах займаються майже нічим.

Свогди Вернадського були написані в 1941 році. Невдаче член-кореспондент АН України Олег Романів (ЛВ, 26 вересня 1991 р.) називає результати безпрецедентної за своїми масштабами русифікації української науки, яка, стверджує, що проглатувала історичну пам'ять українців, що протиставляла їм російське мовою виходять з їх тепер понад 80 років, сотки періодичних видань академії і це більш відсоток книжкової продукції. Українська мова була вигнана з устен АН, у тому числі і з і Президії. Приблизно оцінивши, скільки, це майже 80 відсотків загальної наукової продукції АН, член-кореспондент (іх у республіці понад 350) не адекватно, українське мовою.

моргар на рахунок № 015130305
у Печерському відділенні Укр-
соцбанку. Музей Грушевського,
МФО 322090. Збір коштів на від-
криття в Києві Музею сім'ї
Грушевських проводить Музей
історії Києва (вул. Ченістів, 2).

ДАДЕШТІКА НІНІЯ

вати, раптом витягнутий й перенесено до Академії мистецтв Москви. Близько до родини Грушевських Оссана Степанівна (заклепана Михайла Сергієвича) у слімінах своїх, видурюючих від час німецької окупації у львівському місцевому «Наші діти», розповідає про це так. Секретар Історико-філологічного відділу УАН Олександр Камішан «запитував при кожній випадковій і несподіваній зустрічі: «Кого ж ви, Михайле Сергієвичу, подієте до Москви?» чи «Як ви ще не поїхали?», або «Немає ж це догоду буде в Києві?», чи лагідно: «Що, раба поре вам, Михайле Сергієвичу, вижити...»

Виходить, Грушевського до нас ніби врятували від загибелі. Але це тільки з одного боку. Бо, з другого, 7 березня 1931 року Михайло Сергієвич разом з дочкою, Катериною Михайлівною, виїхав до Москви, а 23 березня його арештували. ОГПУ збиралося арештувати новий гучний процес, на цей раз Українського національного центру, і Грушевський мав фігурувати на ньому керівник. У записі начальниково секретно-політичного відділу ОГПУ Агравков він писав: «Протягом 8—9 днів мене без перерви допитували, а не мені замість мене, Замість полегшення хворому стало гірше. Хургін сам визнає, що зробив операцію лікарю Григорієвському, задуваючи лікнери в хуртин не дозволити і зробити сам. Замість полегшення хворому стало гірше. Хургін сам визнає, що зробив операцію перетяжкою, і тоді за кілька днів зробив нову. Та хворому стало гірше. Родичам, природно, й на думку не стало, що ця хвороба (карбункул) — уже остання, але знаменитий Бурденко, що нагородив на той час до Кисловодська, й на оману Михайла Сергієвича, раптом зосередилися: «Навіщо мене поклали, коли людина вмирає?» Ненаормовані почуття це (вона сама проходила північ), Марія Сильвестрівна від розпачу мало не зомліла. Ож, виникає нова несподіванка. Якщо Михайла Грушевського якесь погугиєння ще вчора ніби захищало, то яке сьогодні він вибрався за таких за гадючих обставин, що радше скидаються на вінюство!»

Ідемо далі. Помірає «зуб українського буржуазного націоналізму», як окрестить його поновий офіційний історик. На той час говорили про Ідеологію буржуазно-куркульської націоналістичної Ідеології. Інших оцінок не було. Це од на нову титанію з одного боку. З другого боку, академік помер 25 листопада, а в газетках за 26-те з'явився «Постом» за РНК Української СРР про похорон акад. М. С. Грушевського:

«Зв'язкою на особливий неутраї заступити Раді України, а також Української академії Грушевського М. С. Рада Народних Комісарів УССР постановила:

Похоронити академіка Грушевського в столиці України — Києві.

Похорон взяти на рахунок держави...

Президенти сім'ї академіка Грушевського М. С. першою пенсією 500 крб. на місяць».

Як бачимо, Радикалом і Президи ВУАН поводять себе раптом так, ніби помер не Ідеолог буржуазно-куркульської націоналістичної Ідеології, а просто, Господи, якийсь заможний білошкірий. Так називалася тоді теперішня Центральна наукова бібліотека імені Вернадського АН України. Його й делегували на похорон Грушевського, трину якого привезли до Києва. Делегації від Академії було дуже маленька, душ двадцять. Вона зустріла вагон, з якого винесли труну Грушевського. Труну встановили в пароні. Тут мав відбутися короткий («да годиться») мітинг, після чого труну мали поставити на катафалк, що стоїв біля вокзалу й був усюди парадні пошесть на кладовище.

Та коли траурний мітинг розпочався, й тощо, застать, від мітингу, почав промовляти, по вокзалу забігли хлопці, продаючи свіжі квіти гавей. У газеті з'явився некроліт і портрет Грушевського. Прочитавши його, розпорядники одразу змилни хід похорону. Труну вносили до кінця мітингу. І утримано встановили для загальному доступу населення, а потім відбувся граждинський похорон. На похороні було дуже багато людей, впадла в око велика кількість міждошкіри. Як знає Федір Пилипівич, «видко-бо, що ховають голову Центральної Раді».

Спогади інших людей одякові в тому, що людей на похороні було не надто багато. Навіть не працювали школи. Одна спонтанічна комсомолька записала історію Наталю Полонську-Василівну, як можна розуміти та що притом багатьох років покинула знину, вважали в усіх смертних гріхах, а тут на похороні нарком Затонський каже: «Радіська людина завжди в новотому ставилася до людей науки, до виступів мистецтва, техніки, культури. Як видатного вченого вважували ми М. С. Грушевського. Справді, як це розуміти?»

— Діалектич, — відповіла комсомольці Наталя Дмитрівна.

Та парадом на цьому не скінчилися. В Україні лютував одні з найстрашніших у світовій історії геноцидів. Більшовики вже переполовинили українське село. Винищили тисячі й тисячі людей, вчителів, кооператорів, Гинули кращі з кращих. Усі стали мучениками, страстотерпцями. Не мені, історикові, робити такі приписи, але з цієї причини, встановленою законом, всі вони пішли на небо! Так от, зовсім несподівано, напередодні найстрашнішого року, бо вшов чотири 1936 й у видавничій Академії наук з'явився раптом груба книжка — десятий том «Історії України-Русі» Грушевського, причому на титульному аркуші стояло: «Ч. 10 — частина перша, бо відповідний редактор, Катерина Михайлівна Грушевська, підготувала вже й другу тану саму частину десятого тому. Це той, до чечі, мажорного похорону, який відбувся в Центральному науковому бібліотеці вже по війні...»

Сергій БІЛОКІНЬ, кандидат філологічних наук

ГОЛАС УКРАЇНИ

Газета Верховної Ради України

Головний редактор

Сергій ПАДЕНКО

Редактори:

Анатолій ГОРЛОВ

перший заступник
головного редактора

Олександр БІЛИК

заступник головного
редактора

Олександр СЕМЕНОВ

член-кореспондент
АН України

Володимир ГРАСНОДЕСЬКИЙ

опісля, аудитор
відомої культури

Леонід САМОЙЛЕНКО

заступник головного
редактора

Борис СІДОРЕНКО

заступник головного
редактора

Анатолій СОЛОНСЬКИЙ

редактор відділу
кореспондентської
мережі

Віталій СУДАЯ

відомої культури
секретар

Віталій СУДАЯ

відомої культури
секретар

НАД НОМЕРОМ
ПРАЦЮВАЛИ:

Заступник
головного редактора —

Борис Сидоренко.

Автори згадані —

Анатолій Мироненко,
Степан Українець.

Черговий редактор —

Наталія Давидовна.

Вступлений —

Олексій Бондаренко.

Оформлення —

Володимир Кисельов.

Коректор —

Тетяна Бавинська,
Наталія Василь,
Людмила Морозова,
Людмила Носова,
Антоніна Савченко,
Любов Станіслав,
Любов Терещук.

Верстальники —

Тетяна Балок,
Ольга Яценко,
Алла Будникова,
Меріє Соколов,
Сергій Скавлюк.

Літотиписти —

Наталія Попова,
Валентина Черненко.

212477, Київ 47,
Комітет арту
видавництва
«Радянська Україна»
проспект Перемоги, 50.

Індекс 60955.

Тираж 156700.

Переплатити ціну
не рін 19 800 кв. юв.

Зам. 015226.

У 1925 році, повіривши ревім зазначеним і змоделим, ба якочі використати політичну юніонітру ефективність, ніж це мовна було зробити в еміграції, Грушевський повернувся в Україну. Це ніби тривала моральна місія, українська, відродження національної культури під більшовицями, а оскільки начальство ОГПУ, розтиражувало відповідно віддану харківського, республіканського, вже нахалавало:

Сов. секретно
Август 1925 год
Всем Р. Р. [районами] руководителей
[Ред.] ОГПУ
Львовского Округа
Черкухский р-к тов. Л-ий

«Історія України-Русі» Ідеолога українського націоналізму проф. Грушевського признає враждебної і вредної для Сов. власті, ліквідаційної істреб. Вопрос о запрете этой книги в настоящее время рассматривается Правительством СССР и ОГПУ в Москве. А пока редакция Р. Р. фиксирует всех тех, кто проявляет интерес к упомянутой книге и ее распространению среди населения. Информируйте об этом каждаго с/о (секретных осведомителей) и объясните им усилить наблюдение за такими лицами.

Нач. Луб. Окр. Отд.
(Дьяновский)

Упол. III [волиночный] представителъ — Ред.] ОГПУ
(Клиацев)

І от визнає парадокс перший. У пів. менш-більш зрозумілій, ситуації щось складається таким чином, що 1929 році союзна Академія обирає радком Михайла Грушевського своїм дійсним членом. Ясна річ, він, чи не найбільший історик слов'янських народів, цілковито адекватно на запит союзнаго академіка, але ж кіба вкрившали тут наукові засади? У хіба не залежало від українських вчених? Дуже правдоподібно, напевно, що не тільки прийшли, принаймні злизували його, Сталін, Далі — більше. Дійшло нарешті до розгрому, до фізичної ліквідації школи. І в цей повортний момент саме, в цей момент, будуватор цієї школи з центру спланованого погрому, із самої середини того віру, що починав людей засмочу-

Після того, як на Байковому кладовищі в Києві було поховано в районі землі знаменця Грушевського, Рад народних комісарів УССР прийняла постанову про спорудження пам'ятника на його могилі.

Проект нагородою безплатно створив видатний український архітектор професор Василь Крижанський, який, до речі, був у армійних стосунках з революційними діячами. Проект передбачавши оголошення скромного, але монументально пам'ятника з граніту з барельєфним портретом зображенням М. Грушевського.

Виконання пам'ятника було доручено скульптурній майстерні товариства «Містобудівники». Адміністрація товариства домоглася, щоб для спорудження пам'ятника Київська міськрада відпустила частину поставлених юнацького пам'ятника царю Микола І, який стояв на вулиці Миколаївській. На цьому місці в 1939 році було споруджено пам'ятник Тарасу Шевченку.

Викотеленим барельєфа за